

OCENE IN POROČILA

Harald Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1992. 420 strani. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung; Band 30).

V monografiji o zgodovini Furlanije v zgodnjem srednjem veku so predstavljene naslednje podteme: historična geografija Furlanije (str. 11–18), obdobje gotske in bizantinske oblasti v letih od 489 do 568 (str. 19–28), dvestoletna langobardska doba (str. 29–66), cerkvena organizacija in cerkvena politika v predfrankovski dobi (str. 67–86), čas od frankovskega zavzetja Furlanije 774 do delitve furlanskega vojvodstva 828 (str. 119–197) in obdobje od delitve vojvodstva 828 do konca 10. stoletja (str. 245–305). Poglavlji 5 (za prikazom cerkvene zgodovine v predfrankovski dobi) in 7 (za prikazom frankovske dobe do 828) se nekoliko razlikujeta od ostalih, saj prinašata detaljno obravnavo dveh ključnih virov za zgodovino Furlanije in severnojadranskega prostora v tej dobi: ustanovno listino samostana Sesto (»donatio Sestensis«, s prevodom vira, podrobnim komentarjem in prikazom drugih samostanov v Furlaniji v langobardski dobi, str. 87–118), in tako imenovani Rižanski placit (prevod in obsežen komentar, str. 199–243). Zadnji del monografije sestavljajo dodatki: 11 historičnih kart ter ena genealoška tabela, seznam okrajšav (319–326), obsežen seznam vseh uporabljenih virov (str. 327–338) in literature (339–387) ter osebno in krajevno kazalo (389–420).

Knjiga prinaša podrobno obravnavo zgodovine zgodnesrednjeveške Furlanije s podrobno analizo zlasti pisanih historičnih virov ter s pritegnitvijo rezultatov arheoloških in zlasti jezikoslovnih raziskav. Splošen vtis o delu je zelo dober. Monografijo odlikujejo sistematičnost, natančnost, ob spornih vprašanjih zelo umirjena in trezna sodba. Pohvale vredna je avtorjeva načitanost, saj obsega seznam uporabljenih literature okrog 950 enot in predstavlja doslej nedvomno najbolj kompletno bibliografijo k obravnavani temi. Ker gre za historično monografijo o deželi, ki je bila v zgodnjem srednjem veku poleg Bavarske najpomembnejši sosed naselitvenemu območju in prvim državnim tvorbam Slovanov v Vzhodnih Alpah in v predalpskem svetu, bomo skušali delo predstaviti predvsem z vidika obravnave stikov s tem svetom. Obenem bomo poskušali na nekaterih izbranih mestih opozoriti na dodatno (predvsem slovensko) historično literaturo, ki bi poleg del, ki jih avtor navaja, tudi sodila v monografijo takega formata.

Prvo poglavje (»Geographie«) podaja kratek pregled historične geografije Furlanije v antični dobi. Kratek, precizen in korekten opis se osredotoča na nastanek rimskih mest, na upravno razdelitev v antiki, potek meja in zlasti prikaz cestnega omrežja.¹ Ker je bilo območje Emone sestavni del Italije (in ne Panonije),² še toliko bolj izstopa centralna lega Furlanije v 10. regiji oz. provinci »Venetia et Histria«.

Poglavje o gotski in bizantinski dobi prinaša oris dogodkov od propada hunske države 454 prek Odoakrove vojne z Rugijci 487/88 do gotskega pohoda v Italijo s prvo bitko pri Soči 489. Sledi kratek oris vzhodnogotske dobe, ki nam je spričo skromnih virov slabo poznana. Od nerešenih vprašanj naj omenimo naslednja: »Urs(u)s v. s.« na mozaičnem napisu iz Teurnije ni nujno visok državni funkcionar v Noriku (»vir spectabilis«, str. 21), temveč morda cerkveni dostojanstvenik (»vir sacer« ali »sanctus«),³ samo datiranje mozaičnega napisu (ca. 400–500) pa je pre malo zanesljivo, da bi ga mogli z gotovostjo postaviti v vzhodnogotsko dobo. Še naprej ostaja nejasna vsebina omembe »mesta Noričanov« ali »mesta Noricum« (»polis Norikon«) pri Prokopiju, ki se nanaša na Justinijanovo darilo Langobardom kot zaveznikom v vojni proti Vzhodnim Gotom,⁴ prav tako je nejasen dejanski obseg frankovske ekspanzije na vzhod do deobi Teudeberta.⁵ Ob predstavitvi gotskih preostankov in »Deseti regiji« (26 ss.) se postavlja vprašanje interpretacije le teh na zahodnem in osrednjem delu današnjega slovenskega ozemlja, ki je bilo upravno

¹ K predstavitvi rimskih cest, ki so iz Furlanije vodile proti vzhodu, naj k navedeni literaturi navedemo še dva novejša slovenska prispevka: J. ŠAŠEL, Via Gemina, Arheol. vestnik 24, 1973, 901–902 (ponatis v »Opera selecta«, Ljubljana 1992 (v tisku), z mnenjem, da je to ime za cesto Aquileia-Emona nedokazljivo in zato neustrezno); ISTI, Rimske ceste v Sloveniji, v: Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 74 ss. Na str. 18 namesto Stare Selo pravilno Staro selo (pri Kobariду).

² Gl. nazadnje J. ŠAŠEL, Zur Verwaltungstechnischen Zugehörigkeit Emonas, Acta Archaeol. Acad. Scient. Hung. 41, 1989, 169–174 (ponatis: Opera selecta). Tri karte (»Skizze IV/1, 2, 3« na str. 311 ss.) s prikazom cerkvenoorganizacijske ureditve ob koncu 6. stoletja, na katerih je Emona prikazana kot mesto v Saviji, bi veljalo v tem oziru popraviti. Na karti IV/2 je v provinco Savijo postavljeno tudi nesporno noriško mesto Celeja.

³ R. PILLINGER, Zur Interpretation der Symbolik des Bodenmosaiks von Teurnia, Carinthia I 179, 1989, 85 sl. op. 20; F. GLASER – R. PILLINGER, Teurnia. Die Metropolis von Noricum, Wien 1991, 23.

⁴ Bellum Gothicum 3, 33, 10. R. EGGER, Civitas Noricum, v: Römische Antike und frühes Christentum I, Klagenfurt 1962, 116–122, je v omembi videl oznako za Celejo in Petoviono z upravnima območjema, S. CIGLENEČKI, Polis Norikon. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami, Podsreda 1992, pa je »polis Norikon« lociral na hribovito področje med Savinjo na zahodu, Sotlo na vzhodu, Savo na jugu ter Dravinjo in Halozami na severu, na katerem je bila odkrita cela vrsta poznoantičnih utrjenih naselij. To razlago otežuje dejstvo, da se, vsaj po našem vedenju, izraz »polis« pri Prokopiju vedno uporablja za mestno naselbino, v nobenem primeru pa ne za podeželsko območje. Taka raba, kot jo predlaga Ciglenečki, bi bila pri Prokopiju izjemna, kar gotovo manjša njeno verjetnost. Njegovi interpretaciji v prid pa naj navedemo dejstvo, da pri avtorjih iz 6. stoletja izjemoma naletimo na izraz »civitas« tudi v pomenu province; paralela k Prokopijevemu »polis Norikon« bi bila »civitas Valeria« (ENNODIUS, Vita Antonii 7; gl. R. BRATOŽ, v: EVGIPIJ, Življenje sv. Severina, Ljubljana 1982, 306 sl.). Še nekaj primerov navaja nazadnje H. WOLFF, Die Kontinuität städtischen Lebens in den nördlichen Grenzprovinzen des römischen Reiches und das Ende der Antike, v: Die Stadt in Oberitalien und in den nordwestlichen Provinzen des Römischen Reiches, Kölner Forschungen 4, Mainz am Rhein 1991, 313 ss. op. 93.

⁵ Prim. B. GRAFENAUER, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 416 s.

povezava s furlanskim prostorom. Arheološki ostanki so sorazmeroma dobro raziskani, bistveno manj pa je znanega o eventualnih jezikovnih, pravnih ali etnoloških ostankih.⁶

Eno osrednjih poglavij o Furlaniji v času langobardske oblasti (str. 29–66) prinaša obravnavo cele vrste za slovensko zgodovino pomembnih in v naši znanosti dostikrat obravnavanih tem. Ob predstavitvah Krahwinklerjevih izvajanj bomo kratko orisali diskusijo o posameznih vprašanjih v slovenskem zgodovino-
povijestnem opisu.

1. O prostorskem poteku langobardske selitve v Italijo obstajajo različna mnenja. Krahwinkler se pridružuje večinski tezi, da so se Langobardi pomikali po poti iz Panonske nižine čez Hrušico, ne da bi se odločil ob vprašanju lege »Kraljeve gore« (mons Regis, Pavel Diakon, Hist. Lang. 2,8).⁷

2. Zapleteni odnosi med Langobardi in Slovani v 7. stoletju in prvi polovici 8. stoletja se kažejo kot dvoplastni. Po eni strani so del kompleksnih odnosov Langobardov do Bizantincev, Avarov in Frankov kot velikih regionalnih sil, po drugi strani pa se kažejo kot odnos furlanskega vojvodstva s središčem v Čedadu do bližnjih Slovanov. Le ta je bil često neodvisen od makropolitničnih razmerij in je zato dostikrat ubiral svoja pota. Za 8. stoletje se še posebej postavlja vprašanje razmerja do Karantanije. V tem kompleksu vprašanj so najbolj sporna naslednja: potek langobardske vzhodne meje, interpretacija posameznih spopadov med Slovani in Langobardi v letih 610, po 623, 664, 705, 720 in 738 ter nejasna lokalizacija nekaterih naselij na tem področju (npr. Flovius in Lauriana).^{7a} Od vse premaloo razjasnjenih vprašanj, ki jih obravnava avtor, naj navedemo tudi vprašanje poti prodora Slovanov proti furlanskemu prostoru, vprašanje kulturnih, pa tudi morebitnih gospodarskih stikov s furlanskim prostorom. Krahwinklerjeva izvajanja so izredno precizna, z upoštevanjem vseh razpoložljivih virov in praktično z vso v nemškem in italijanskem jeziku pisano literaturo. Od vprašanj, ki v monografiji niso načeta, naj navedemo problem langobardske (ne)osvojitve Trsta ob selitvi v Italijo. Kasnejša tradicija, ki je zastopana v virih od 10. stoletja dalje, računa s tem kot z gotovim dejstvom,⁸ boljši in zgodnejši viri pa o tem nič ne poročajo.

Četrto poglavje o cerkveni organizaciji in cerkveni politiki do frankovske zasedbe 774/76 (str. 67–86) in peto poglavje o samostanih v zgodnesrednjeveški Furlaniji (str. 87–118) prinašata pregled cerkvene in kulturne zgodovine 6., 7. in večjega dela 8. stoletja. Omejili se bomo na nekaj dopolnitev in nanizali nekaj odprtih vprašanj v tem sicer zelo solidnem in korektnem pregledu. Avtor se ne spušča v vprašanje odnosa Ogleja kot cerkvenega središča do Dalmacije, vprašanje, ki se v najbolj jasni obliki kaže ob sinodalnem podpisu škofa Teodorja iz leta 314 in ob vprašanju, ali je shizmatični patriarh Probin, Pavlinov naslednik (569–571), identičen z istoimenskim salonitanskim shizmatičnim škofom.⁹ K oglejski metropolitanski cerkvi je v 5. stoletju spadala poleg naštetih šestih škofij v Benečiji in Istri (str. 68) gotovo tudi Emona, ki je pripadala tej upravni enoti in ne provinci Saviji (74 op. 44). Najpomembnejši dogodek iz časa oglejske shizme, sinodo v Gradežu, datira Krahwinkler kot praktično vsi avtorji nemškega jezikovnega področja v leta 572/77; poročila, ki jih posredujejo beneške kronike in ki so podlaga za datiranje sinode v leto 579, označuje kot kasnejši falzifikat brez vrednosti (73 sl.).¹⁰ Avtor zagovarja lokaliziranje

⁶ M. SLABE, Dravlje, Situla 16, Ljubljana 1975; V. STARE, Kranj, Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980; Z. DEMO, Nalazi novaca istočnogotske države na tlu bivše Jugoslavije, Zagreb-Ljubljana 1991 (tipkopisna disertacija); sumarni pregled celote poseduje tudi J. ŠAŠEL, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 69 s. Vprašanja možnih pravnih in jezikovnih ostankov iz gotske dobe se dotakneta S. VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, 37; (vprašanje »lex Utinensis«) in J. KELEMINA, Goti na Balkanu, Časopis za zgodovino in narodopisje 27, 1932, 121–136.

⁷ B. GRAFENAUER je v delu: PAVEL DIAKON, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, 88 s., izrazil večinsko stališče (vdorna pot skozi Vipavsko dolino) in zavmil druga pri nas izražena gledanja. K diskusiji prim. tudi P. ŠTIH – J. PERŠIČ, Problem langobardske vzhodne meje, ZČ 35, 1981, 333–341, zlasti 340. J. ŠAŠEL, L'organizzazione del confine orientale d'Italia nell' alto medioevo, Antichità Altoadriatiche 32, 1988, 112 (ponatis v: Opera selecta), je izrazil mnenje, da gre pri opisu dogodkov za vstop na območje Emona in njene ravnice, kot se označuje vstop v Italijo pri Herodijanu (8, 1, 4). S. CIGLENEČKI, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja, Arheološki vestnik 36, 1985, 269 sl., domneva kot vpadno pot poznoantično cestno povezavo čez zapadno Dolenjsko in Notranjsko s severno varianto (Ivančna gorica–Unec–Razdrto–Vipavska dolina) in južno varianto (Ivančna gorica–Stari trg–Javorniki–Pivka–Divjača–Trst). Njegov poglavitni argument je dejstvo, da ob večinsko domnevani poti Emona–Hrušica–Ajdovščina nimamo najdb iz tega časa, ob poti, ki jo on predlaga (zlasti vzdolž severne variante) pa je najdb iz tega časa sorazmerno dosti.

^{7a} K vprašanju razvoja langobardske vzhodne meje gl. P. ŠTIH – J. PERŠIČ, Problem langobardske vzhodne meje, Zgodovinski časopis 35, 1981, 333–341; V. ŠRIBAR, Existierte der langobardische Limes und sein Verhältnis zum slowenischen ethnischen Raum?, Balcanoslavica 11–12, 1984–1985, 47–59. K vprašanju poteka in obsega spopadov med Langobardi in Slovani ter postopnega slovenskega prodiranja v furlanski svet prim. B. GRAFENAUER, Slovensko-romanska meja – ločnica in povezava, ZČ 41, 1987, 5–18; k vprašanju lokaliziranja posameznih krajev gl. B. GRAFENAUER v delu: PAVEL DIAKON, Zgodovina Langobardov, 235 sl. op. 23 in 290 op. 70. Kaj pomenita najdbi langobardskih novej iz druge polovice 7. stoletja v Kranju in na Rifniku, ali obstoj langobardskih enklav med Slovani v predalpskem prostoru (kot meni P. KOS, Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp 300 pr. n. št. – 1000, Situla 24, Ljubljana 1986, 232, z ostalo lit.; 248) ali pa »samo« gospodarske (ali pa tudi kulturne) stike med Furlanijo in današnjim slovenskim ozemljem, se zaenkrat še ne da reči. K vprašanju gospodarskih in kulturnih stikov prim. nazadnje J. ŠAŠEL, Der Ostalpenbereich zwischen 550 und 650 n. Chr., Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abh. 78 (Studien zur Ethnogenese Bd. 2), 1988, 97–106 oz. Opera selecta (v tisku).

⁸ Prim. F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, št. 73; Chronicon Gradense, Chronicon Altinate in Dandulova kronika poročajo o tem, da je prezbiter Geminjan rešil iz razrušenega mesta (»Tergestina civitate destructa«) večje število relikvij; prim. R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Ljubljana 1986, 71; 108; 211). Italijansko zgodovinsko vprašanje, ki ga zastopa historičnost langobardskega opustošenja mesta, ki naj bi se že naslednjega leta 569 vrnilo pod bizantinsko oblast, Gl. nazadnje L. RUARO LOSERI, Guida di Trieste, Trieste 1985, 36 s.

⁹ K vprašanju cerkvenopolitičnih odnosov Oglej-Salona prim. R. BRATOŽ, Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, Klio 72, 1990, 508–550, zlasti 517 ss.; o salonitanskem shizmatičnem škofu Probinu prim. F. BULIČ – J. BERVALDI, Kronotaksa solinskih biskupa, Zagreb 1912–1913, 56 sl.

¹⁰ K diskusiji o gradeški sinodi v slovenski in hrvaški historiografiji prim. nazadnje R. BRATOŽ, Nekatera neresena in nerešljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežev v 6. in 7. stoletju, ZČ 46, 1992, 302 sl.

vsebine treh pisem papeža Gregorija Velikega iz leta 599 (Regist. epist. 9, 152; 154; 155), v katerih se omenjata »insula Capritana« in »castellum Novas«, na področje Istre (Koper – Novigrad, tako kot je soglasno mnenje slov. avtorjev) in ne na Beneško (Cittanova – Caorle), kot je prevladujoče mnenje v italijanski historiografiji.¹¹ V tej zvezi naj omenimo več novejših pregledov nastanka, razvoja ter vprašanja lokaliziranja istrskih škofij, ki jih omenja Krahwinkler (73 op. 42).¹² Nekoliko preskromno je prikazana vloga obravnavega območja v monoteističnem sporu. Graški patriarh Maksim ne nastopa samo v seznamu podpisnikov lateranske sinode 649, temveč kot eden njenih glavnih akterjev. Celotna problematika udeležbe škofov s severnojadranskega območja na tej sinodi in na sinodi 680 je bolj poznana z novima tekstnokritičnima izdajama virov, ki nadomeščata citirano Mansijevo izdajo.¹³ Kratko in precizno so opisani dogodki po koncu oglejske shizme (79 ss.) s prikazom zaostritev spora med Oglejem in Gražežem ter dobe oglejskih patriarhov Kalista in Sigvalda ter graškega patriarha Janeza. Prikazu razvoja preostalih dveh škofijskih sedežev v Furlaniji od 6. do 8. stoletja, Konkordije in Julija Karnika (84 ss.), bi mogli dodati nekaj dopolnilne literature, ki pa ne prinaša bistvenih novosti.¹⁴ Prikaz nastanka menišva in razvoja samostanov je osredotočen na izčrpno in sedaj temeljno analizo darovnice iz leta 762, tako imenovano Donatio Sestensis (str. 89–114). Za ostale samostane ne le da nimamo na razpolago primerljivega vira, temveč skorajda nimamo nobenih sodobnih zanesljivih virov. Iz zgodovine menišva v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku sta vsekakor najbolj zanimivi vprašanja začetkov menišva v Ogleju v zadnji četrtini 4. stoletja in nastanek ter pomen samostana v Štivanu.¹⁵

Najobsežnejše poglavje monografije obravnava okroglo polstoletno dobo od frankovske osvojitve langobardske države 774 do delitve furlanskega vojvodstva 828 (str. 119–197). Navedli bomo poglavitve podteme in najbolj zanimive avtorjeve poudarke. Upor furlanskega vojvoda Hrodgauda po padcu longobardske države (119 ss.) odpira zanimivo vprašanje Hrodgaudovih zaveznikov notraj langobardskega ljudstva (zlasti med plemstvom) ter vlogo sosednjih držav, Bizanca (ki je upor morda podpiral) in zlasti Avarov. Očitno so se nekateri voditelji upora po porazu 776 zatekli na ozemlje pod oblastjo Avarov (137 ss.); ne sicer v osrednje avarske pokrajine v Panoniji, temveč na področje bliže meji, na ozemlje Kranjske. V tej zvezi se odpira vprašanje odnosov med Langobardi in Avari in v okviru teh posebej med Langobardi z območja Furlanije in Slovani s področja Kranjske (Carniolenses). Poraženi v političnih bojih v langobardski državi, posebej v čedajskem vojvodstvu, so že pred tem večkrat iskali zatočišče v avarski državi ali pa so bili med avarsko-langobardskimi vojnami zajeti in odvedeni, tako da moremo govoriti o »koloniji emigrantov« (138 op. 116) v avarski državi. Poimensko znanih Langobardov med Avari in Slovani je malo, vendar pa kažejo jezikoslovne raziskave, da je bilo takih ljudi precej. Odras takega stanja je tudi znanje slovanskega in avarskega jezika pri Langobardih.¹⁶ Bizantinska Istra in slovanski svet sta dobila 776 za sosedo v primerjavi s prejšnjim stanjem dosti bolj nevarno frankovsko državo. Spremembe so se takoj čutile v Istri v konfliktih v istrski cerkvi,¹⁷ zatem v frankovski osvojitvi Istre 788,¹⁸ v odnosu do Avarov in Slovanov pa v velikopoteznih osvajalnih vojnah v devetdesetih letih. Le te so prinesle uničenje avarske države in prihod vrste slovanskih plemen pod frankovsko oblast. Avtor podrobno predstavi problematiko geografskih imen v Pavlinovi žalni pesmi v čast leta 799 pri Tarsatiki padlemu furlanskemu vojvodu Eriku. Ta pesem je odraz frankovskih osvojevalnih pohodov, pa tudi samo frankovskih ambicij in avtorjevega antikvaričnega znanja.¹⁹ Prikaz cerkvenozgodovinskih razmer v tej dobi je osredotočen na naslednje štiri glavne teme: (1) vloga oglejskega patriarha Pavlina v misijonu med Avari s prikazom sinode ob Donovi 796 in sinode v Čadadu 796/97,²⁰ (2) določitev severne meje oglej-

¹¹ Poleg del, ki jih navaja KRAHWINKLER (76 op. 61) gl. tudi J. ŠAŠEL, Koper, v: Koper med Rimom in Benetkami. Prispelki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, 5 sl.; R. BRATOŽ, prav tam, 57 ss.; prim. nazadnje G. CUSCITO, Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria, Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno 19, 1988–1989, 60 ss.

¹² Prim. R. BRATOŽ, Nastanek, razvoj in zaton zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.–6. stoletje), v: Antični temelji naše sodobnosti, Ljubljana 1987, 13–26; ISTI, Nekatera nerešena in nerešljiva vprašanja (kot v op. 10), 297 ss., za navedbo ostale slovanske in hrvaške literature.

¹³ Concilium Lateranense a. 649 celebratum, ed. R. RIEDINGER, Acta concil. oecumen. II, vol. 1, Berlin 1984; Concilium universale Constantinopolitanum tertium, conc. act. I–XI, ed. R. RIEDINGER, Acta concil. oecumen. II, vol. 2, 1, Berlin 1990.

¹⁴ Za Konkordijo gl. tudi zbornik: Studi su Portogruaro e Concordia, Antichità Altoadriatiche 25, 1984, za Julium Carnicum tudi F. QUAI, La sede episcopale del Forum Iulium Carnicum, Udine 1973.

¹⁵ Poleg literature, ki jo navaja Krahwinkler, gl. tudi G. SPINELLI, A proposito del recente »monasticon« friulano, Benedictina 25, 1978, 161–175; ISTI, Ascetismo, monachesimo e cenobitismo ad Aquileia nel sec. IV, Antichità Altoadriatiche 22, 1982, 273–300; ISTI, I primi insediamenti monastici lagunari nel contesto della storia politica e religiosa veneziana, v: Le origini della Chiesa di Venezia, Venezia 1987, 151–166. K problematiki začetkov štivanskega samostana prim. zbornik: Studi Monfalconesi, Antichità Altoadriatiche 10, 1976 (zlasti 77 ss.) in nazadnje G. CUSCITO, »Lacus Timavi« od antike do srednjega veka, v zborniku: Reka – Timav. Podobe, zgodovina in ekologija kraške reke, Ljubljana 1990, 61–127, zlasti 111 ss. K zgodnjim omembam ženskega asketizma v Furlaniji prim. napis iz Ōsoppa iz leta 524 (F. QUAI, La sede episcopale, 115 ss.).

¹⁶ K vprašanju langobardsko-avarskih odnosov gl. tudi B. GRAFENAUER, v delu: PAVEL DIAKON, Zgod. Lang., 335; o kulturnih stikih in jezikovnem znanju prim. tudi J. ŠAŠEL, Der Ostalpenbereich (kot v op. 7a), 104.

¹⁷ K dogodkom ob koncu sedemdesetih let, ko so »nefastissimi Greci« osepili profrankovskega škofa Mavricija (144) gl. tudi G. CUSCITO, Il ciborio e l' epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d' Istria, Ricerche religiose del Friuli e dell' Istria 3, 1984, 111–134.

¹⁸ Prim. J. FERLUGA, L' Italia bizantina dalla caduta dell' esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' alto medioevo 34, 1988, 169–193.

¹⁹ K vprašanju antičnega izročila o Timavu gl. tudi G. CUSCITO, v zborniku Reka – Timav (kot v op. 15). Poimenovanje Jadranskega morja z Jonskim morjem je povsem v skladu z antično tradicijo (prim. M. SUIĆ, Mare Dalmaticum, Radovi Zavoda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 29–30, 1983, 5–18).

²⁰ Poleg del, ki jih navaja KRAHWINKLER, (str. 163 ss.) gl. tudi zbornik: Atti del convegno internazionale di studio su Paolino d' Aquileia nel XII centenario dell' episcopato, Udine 1988. Pri vprašanju Judov v Ogleju v poznoantični dobi (166 op. 266) naj opozorimo na to, da bolj kot Ambrozijeva polemika proti Judom kaže na obstoj judovske skupnosti v mestu protijudovska polemika oglejskega škofa Kromacija; prim. C. TRUZZI, Zeno, Gaudenzio e Cromazio. Testi e contenuti della

skega patriarhata po Dravi 811, (3) restavracijska prizadevanja patriarha Maksencija (168 ss.) in (4) sinoda v Mantovi 827, ki pomeni za Oglej po porazu v sporu s Salzburgom veliko zmago v sporu s sosednjim Gradežem.²¹ V nadaljevanju avtor prikaže čas nestabilnih razmer po Karlovi smrti, ki se odražajo v Bernhardovem uporu 817, v uporu Ljudevita leto zatem, ki je zajel ves slovanski svet jugovzhodnega dela frankovske države, in v delitvi furlanskega vojvodstva v štiri grofije po Balderikovi odstavitvi 828.²²

Poglavje o tako imenovanem rižanskem placitu 804 (str. 199–243) prinaša doslej najbolj podrobno analizo tega nadvse pomembnega dokumenta. Uvodoma se avtor dotakne vprašanja langobardske okupacije Istre v letih 751–774 ter obstoja istrskega vojvodstva.²³ Sledijo lep in natančen nemški prevod dokumenta (203–210), analiza v viru omenjenih oseb (211–227, zlasti podrobno sta predstavljena vojvoda Janez in gradeški patriarh Fortunat), predstavitev mest z njihovimi političnimi predstavniki (227–234),²⁴ predstavitev funkcionarjev vojaške in civilne uprave (magister militum, tribunus, centarchus, 234–239), oris družbenih in ekonomskih razmer v Istri v luči zapletenega pravnega položaja (239–243) in končno zelo sumaren prikaz vprašanja Slovanov. O zadnjem bi se dalo v luči že dosedaj znanega povedati bistveno več. Odločitev zbora glede Slovanov ne pomeni poraza vojvode Janeza, kot meni avtor, temveč le kompromis, saj so Slovani lahko ostali na tistih ozemljih, ki so jih poseleli in na katerih mestom niso prizadevali škode.²⁵

Zadnje poglavje knjige obravnava čas od delitve vojvodstva 828 do konca 10. stoletja (str. 245–305). Prikaz se pričneta z obdobjem Eberharda (ca. 836–864/6). V tej dobi pride do postopne osamosvojitve Benetk izpod bizantinske oblasti, do boja proti Slovanom in Saracenom (str. 252 ss.), do diplomatskega in misijonskega posega na območje hrvaške države v času kneza Trpimira²⁶ in do krepitve Ogleja na istrskem področju. V malo poznano obdobje Unruocha pade od bolj znanih dogodkov le potovanje Cirila in Metoda 868 iz Moravske v Rim prek furlanskega ozemlja s preizkušanjem njune pravovernosti v Benetkah.²⁷ Veliko bolje je poznano obdobje Berengarja (874/5 – 924) z mnogimi za Furlanijo pomembnimi dogodki kot so spopadi s Slovani, vzpon Benetk, madžarski vpadi in porast pomena Furlanije v času, ko je Berengar v boju za prestol postal cesar in je v državi prevzela Furlanija eno osrednjih vlog. Velik pomen dežele odraža ne nazadnje Čedadski evangeliar z marginalnimi podpisni romarjev, za katerega pa še naprej ostaja nejasno, v katerem romarskem središču je nastal.²⁸ Razvoj Furlanije v 10. stoletju je sorazmerno malo poznano. Od razvojnih stalnic naj omenimo krepitev moči oglejske cerkve, zlasti na področju Istre, katere zgodovina je v razdobju po rižanskem placitu malo poznana (294 ss.). Od pomembnih dogodkov in procesov, ki zadevajo neposredno tudi našo zgodovino, naj omenimo slovansko kolonizacijo v Furlaniji po koncu madžarskih vpadov²⁹ in diplome Otona III iz let 996 in 1012, ki pomenijo utrjevanje Ogleja na istrskem področju.

predicazione cristiana per le chiese di Verona, Brescia e Aquileia (360–410 ca.), Brescia 1985, 164 ss.; G. CUSCITO, L' ambiente di cultura e di fede nell' età di Cromazio alla luce della recente storiografia, Antichità Altoadriatiche 34, 1989, 17 sl.

²¹ »Episcopi ad hostem pergentes« z območja gradeškega patriarhata, ki se omenjajo v sinodalnih aktih, so po mnenju Krahwinkelja (178 op. 327) odšli ali na bizantinsko območje ali pa k Slovanom. Menimo, da nejasno mesto označuje odhod škofov k Bizantincem (le ti se v zapisniku večkrat označujejo kot nasilniki, ki so sovražno postopali z lokalnimi škofi) od katerih bi si mogli obetati pomoči.

²² Dejstvo, da je gradeški patriarh Fortunat podpiral Ljudevita, bi mogli razlagati tudi kot prizadevanje po misijonu (190 s.; 218 op. 89), vendar nam njegov odnos do češčenja sv. Kvirina, patrona Siscije (središča Ljudevitove državne tvorbe) ne more povedati nič konkretnega, saj je češčenje tega mučenca v Ogleju oz. Gradežu dokazano že za konec 5. stoletja; prim. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 211 (z ostalo lit.). K bitki pri Ljubljani leta 901 (195 op. 418) prim. tudi V. MELIK, Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov, ZČ 6–7, 1952–1953, 202–217.

²³ Prim. poleg navedene lit. (199 op. 2) tudi J. FERLUGA, L' Italia bizantina (kot v op. 18) in diskusijski prispevek L. MARGETICA (prav tam, 195 ss.). Prevladujoče mnenje je, da je ta okupacija komaj razpoznavna, tako rekoč navidezna, čeprav edini eksplicitni vir, pismo papeža Stefana III. istrskim škofom, uporablja zanjo precej konkretne izraze (prim. BRATOŽ, ZČ 44, 1990, 502 op. 286).

²⁴ Avtor na str. 232 Rovinj postavlja napačno na upravno območje antičnega Parentija (dejansko je pripadal upravnemu območju Pole). K omembam Kopra v antiki in zgodnjem srednjem veku gl. ŠAŠEL, Koper (kot v op. 11), k vprašanju Pedene nazadnje kratko BRATOŽ, ZČ 46, 1992, 301 sl.; k vprašanju »istrske teme« prim. J. FERLUGA, Byzantium on the Balkans. Studies in the Byzantine administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth centuries, Amsterdam 1976, 68 ss.

²⁵ Prim. S. VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev, 112; zelo bogati literaturi o dokumentu bi mogli dodati še: L. MARGETIC, Quelques aspects du plaid de Rižana, Revue des études byzantines 46, 1988, 125–134. Stanje slovanske poselitve v Istri ter materialne kulture v tem času razodevajo rezultati arheoloških raziskav zadnjih desetletij, ki jih je v vrsti prispevkov predstavil B. MARUŠIČ; glej nazadnje njegov sintetični pregled: Materialna kultura Istre od 5. do 9. stoletja, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/1, 1986 (Pula 1987), 81–105. Najnovejši nam poznani prispevki o Rižanskem placitu, objavljeni deloma že po izidu Krahwinkeljeve monografije: M.E.A. ZETTO, Il placito di Risano, Trieste 1989 (ocena: G. FILIPI, Annales (Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajini) 2, 1992, 353–357; S. ŽITKO, Listina Rižanskega placita – dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja, Annales 2, 1992, 87–102).

²⁶ Poleg tam navedene lit. gl. tudi sintetična pregleda: S. VILFAN, La cristianizzazione delle campagne presso gli Slavi del sud occidentali: organizzazione, resistenze, fondo sociale, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 28, 1980, 889–918 in G. CUSCITO, Aquileia e la cristianizzazione degli Slavi nei secoli VIII–IX, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria 36 n.s., 1988, 37–75. Obstoj oglejskega misijona v Dalmaciji v 9. stoletju se povezuje tudi z vprašanjem širjenja češčenja oglejskih svetnikov na dalmatinskem področju; prim. A. NIERO, Santi aquileiesi e veneti in Dalmazia, Antichità Altoadriatiche 26, 1985, 261–288.

²⁷ Poleg na str. 269 op. 117 navedene lit. gl. tudi slov. publikacije ob 1100-letnici Metodove smrti: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, Ljubljana 1985; Bogoslovni vestnik 45/2, 1985; Slavistična revija 1986 (1).

²⁸ V obširni op. 112 na str. 267 sl. navaja avtor vse dosedanje predloge (Štivan, kakor je med avtorji večinsko mnenje; Škocjan ob Soči; Beligna pri Ogleju; Monastero na robu Ogleja; Stara gora nad Čedadom; kot potujoča relikvija potoval iz kraja v kraj, brez stalnega »domicila«).

²⁹ Poleg lit., ki jo avtor navaja na str. 301 op. 313 naj navedemo še: V. ŠRIBAR, Rezultati arheoloških izkopavanj in topografskih raziskav zgodnjega srednjega veka v Furlaniji, ZČ 41, 1987, 309–312, z izbrano bibliografijo na str. 312.

Monografija H. Krahwinklerja o Furlaniji v zgodnjem srednjem veku je izvrstno delo. To je danes najobsežnejši tekst, ki obravnava poltisočletno zgodovino tega tudi za slovensko zgodovino izjemno važnega prostora. Avtor je v obravnavo vključil v znatni meri sosednje istrsko območje, ki bi spričo zanimivega razvoja in zadostnega števila virov zaslužilo monografijo podobnega formata. Krahwinklerjevo delo nadomešča za zgodnji srednji vek starejše in praviloma krajše pregledne, ki so jih napisali predvsem furlanski zgodovinarji (P. Paschini, P. S. Leicht, G. C. Menis in drugi). Pohvaliti velja avtorjevo prizadevanje, da bi vključil v kritični aparat dela vseh historiografij, ki so se soočale s to temo (poleg nemške, avstrijske in italijanske tudi slovensko in hrvaško), kar mu je deloma uspelo. Nekaj vrzeli smo skušali dopolniti v opombah k izbranim mestom. Navedbe teh del so praktično brez tiskovnih napak. Z umirjeno in pretehtano napisanim tekstom, bogatim in ažurnim navajanjem virov in literature in z zelo dobro tiskarsko-tehnično izvedbo bo Krahwinklerjeva knjiga postala osnoven pripomoček za vsakogar, ki se bo ukvarjal z zgodovino te severnojadranske dežele od pozne rimske dobe do preloma tisočletja.

Rajko Bratož

Jean-Louis Flandrin, *Chronique de Platine, Pour une gastronomie historique*. Paris: Éditions Odile Jacob, 1992. 328 strani.

V »Platinovi kroniki« je Jean Louis Flandrin, profesor zgodovine mentalitet na osmi pariški univerzi in Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, zbral razprave in članke, ki jih je v desetletju 1978–88 mesečno objavljal v popularni zgodovinarski reviji »L'Histoire«. Že psevdonim »Platine« ali »Platina«, ki si ga je v »L'Histoire« nadel Flandrin, pove, da je njegova knjiga posvečena kulinariki, zgodovini prehranjevanja, gastronomije, okusa in prehranjevalnih navad na evropskem zahodu. Battista Platina (s pravim imenom Bartolomeo Sacci – r. 1421, u. 1481) je bil – kot je znano – najprej uradnik papeža Pija II, nato zaprt v času njegovega naslednika Pavla II in končno – od leta 1475 do smrti – bibliotekar Siksta IV. Napisal je vrsto zgodovinskih in filozofskih knjig, med drugim plemično delo *De falso et vero bono*, v katerem je kritično zavračal razmišljanja Lorenza Valle o nasladi in »resnično dobrem«. V tem kontekstu – kot širšem kontekstu renesančnega duhovnega obzorja in doživljanja zemeljske stvarnosti – je treba po Flandrinovih besedah razumeti tudi njegovo obširno delo *De honesta voluptate* (O dostojni nasladi), ki je v skupno desetih knjigah nastalo okoli leta 1470 in od katerih se kar devet ukvarja »z radostmi kuhinje«. Po Flandrinu je Platinov *De honesta voluptate* prvo tiskano gastronomsko besedilo sploh in je bilo kot takšno v 16. stoletju prevedeno v številne evropske jezike. Svojo aktualnost je izgubilo šele v 17. in 18. stoletju z novo »generacijo« kuharskih knjig in s postopno prevlado francoske kuhinje nad italijansko.

Kakšno je razmerje med Platinom in Jeanom Louisom Flandrinom, zgodovinarjem in profesorjem, ki je Platinovo ime uporabil kot psevdonim? Flandrin sam ta odnos razloži takole: »Platina je pred menoj raziskoval področje, ki je zdaj predmet mojih raziskav: zgodovino okusa in prehrabnih navad. Pod njegovim vplivom sem se zanimal za ta vprašanja; bil je torej moj pobudnik.« Toda, nadaljuje Flandrin, Platina se je navduševal nad gastronomijo in spraševal o okusu prednikov, raziskovalec in učitelj Flandrin pa je predvsem zgodovinar, ki svoje znanje črpa iz arhivalij in dokumentov, s pomočjo katerih bi lahko platini neredko svetoval, kje do našel tisto, kar je iskal. Hkrati je imel Flandrin (v nasprotju s Platinom) ob sebi vrsto zanesenih študentov, ki so tvorili pravo »Platinovo akademijo« in z učiteljem sodelovali tako v njegovih raziskavah kot kulinarčnih poskusih. Platina naj bi bil po Flandrinu v tem smislu »žurnalist«, ki se je ukvarjal z gastronomijo, Flandrin sam s svojimi sodelavci pa univerzitetni učitelj, ki ga zanimajo zgodovina, razvoj človekovega okusa in načini človekovega prehranjevanja v preteklosti.

Vsakokratni okus z opredeljevanjem tistega, kar velja za dobro, in tistega, kar velja za slabo, je – kot pravi Flandrin – podobno kot v umetnosti tudi v gastronomiji močno subjektiven in rezultat različnih dejavnikov: proizvod izvirne kulture konkretnega ljudstva ali naroda, vsakokratne dobe in vzgoje posameznika. Številna živila, ki so danes v samem vrhu hierarhije delikates, so bila nekdanj mnogo nižje na gastronomski vrednostni lestvici. Tak primer naj bi bil kaviar, v Provansi poznan že v 16. stoletju, vendar v Franciji kot celoti še v 18. stoletju prilično neznan in nepopularen. In nasprotno: med jedili jih je vrsta, ki so nekdanj »vzburljale gurmane«, ki pa se zde danes dobesedno težko prebavljiva. Kdo še danes na slovesno obloženo mizo postavi »pavovo meso«?

Nekatera živila in jedila so seveda »tisočletja« bila in ostala v vrhu gastronomske lestvice. Toda tudi tu je treba biti previden. Ne le zato, ker se je s samim načinom priprave, mešanja začimb, med katerimi danes mnogih enostavno ni več mogoče dobiti, in različnih količin posameznih dodatkov in kulinarčnih elementov spreminjal okus jedi, v dokumentih in receptih beleženih pod isto oznako in imenom. Še več: pod istim imenom se pogosto skrivajo različni proizvodi, ki so jih »naši predniki cenili«, mi jih pa ne več. Francoska oznaka »foie gras« (»mastna jetra«) danes pomeni »gosja jetra«. Toda isto ime, čeprav latinsko, je pri starih Rimljanih označevalo »svinjska jetra«, za furmane 17. in 18. stoletja »kopunova ali golobja«, saj so bila za njihov okus »gosja jetra« – današnja »foie gras« – preprosto premastna. Podobno navidezna je tudi zgodovinska kontinuiteta, kar zadeva kombinacije začimb, okusov in jedi. Flandrin navaja v ponazoritev te ugotovitve dva primera: ne le v francoski, temveč v biliteranski kuhinji sploh je kombinacija peteršilja in česna priljubljena kombinacija začimb, brez katere si ni mogoče zamisliti vrste jedi, a vendar naj bi prvotna funkcija peteršilja v tej kombinaciji ne bila obogatitev okusa, temveč predvsem omilitvev »zadaha po česnu«, ki je neprijetno vznemirjal jedčevo okolico. In drugi primer: melono so nekdanj jedli kot predjed, ne zato, ker so – kot danes – menili, da mora biti predjed lahka in ne sme zapreti nadaljnega apetita, temveč zato, ker je »stara medicina« priporočala »svežo zelenjavo« na začetku